

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRDƏ ONOMASTİK TƏRKİBLİ FRAZEOLOGİZMLƏR

İxtisas: 5704.01 – Dil nəzəriyyəsi

Elm sahəsi: Filologiya elmləri

İddiaçı: **Aysu Atamoğlan qızı Mirzəyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2026

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Filologiya elmləri doktoru, professor
Tofiq Müzəffər oğlu Hacıyev
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor
Abbas Qurban oğlu Abbasov

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Nigar Çingiz qızı Vəliyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Səbinə Əli qızı Süleymanova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Sevinc Rasim qızı Rzayeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.06 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: Filologiya elmləri doktoru, professor
Nadir Balaoğlu oğlu Məmmədli

Dissertasiya şurasının elmi katibi: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri: Filologiya elmləri doktoru, professor
Məsud Əhməd oğlu Mahmudov

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Hər bir dilin frazeoloji sistemi, bu sahəyə daxil olan vahidlər, onların yaranma prosesi, milli-mədəni xüsusiyyətləri, struktur və semantik fərqlilikləri, komponentlərindəki müxtəliflik, ümumi semantikanın formalaşması və yaranan yeni kompleks mənalar dilçilikdə mühüm tədqiqat sahəsi olmuşdur. Frazeologiyanın araşdırılması geniş bir sahəni əhatə etsə də, xüsusilə linqvokulturoloji baxımdan sabit frazeoloji birləşmələrə dair hələ də həllini tapmamış məsələlər mövcuddur. Müasir dilçilikdə antroposentrik yanaşmalar, elmi-metodoloji tələblər və frazeoloji vahidlərin tərcüməsində (xüsusən bədii tərcümədə) qarşılıqlarının müəyyənləşdirilməsi məsələsi üzərində maraq artmışdır. Bununla yanaşı, frazeologizmlərin komponentlərində tarixi və milli-mədəni anlayışların mövcudluğu, ümumilikdə onların işlənmə xüsusiyyətləri bu sahədəki tədqiqatların aktuallığını artırır.

Müxtəlif sistemli dillərdə onomastik tərkibli frazeologizmlərin qarşılaşdırılması dilin universal və lokal xüsusiyyətlərini açmağa kömək edir. Farklı dil ailələrinə mənsub frazeoloji birləşmələrdə onomastik elementlərin necə formalaşdığı, inkişaf etdiyi və bir dildəki funksional rolu bu sahənin tədqiqinə xüsusi əhəmiyyət qatır.

Ən vacib məsələlərdən biri onomastik frazeologizmlərin semantik və pragmatik təhlilidir. Bu frazeoloji birləşmələr yalnız dilin leksik və frazeoloji sisteminin zənginliyini göstərməklə qalmır, həm də onların konkret sosial və mədəni kontekstdə istifadəsini araşdırmağa imkan verir.

Azərbaycan və ingilis dillərinin frazeologiyası həm ümumi, həm də spesifik aspektlərdən müəyyən istiqamətlər üzrə tədqiq edilmişdir. Azərbaycan dilinin frazeologiyasının öyrənilməsində H.Bayramov, A.Qurbanov, S.Cəfərov, Ə.Dəmirçizadə, M.Adilov,

N.Seyidəliyev, N.B.Məmmədli¹ və başqalarının mühüm xidmətləri olmuşdur. Hətta türkologiyada da məsələ ilə bağlı araşdırmalara geniş yer verilmişdir. Xüsusilə müasir türk dillərinin frazeologiyasının müqayisəli-tarixi metodla öyrənilməsində M.Mirzəliyeva, Q.Mahmudova² və başqalarının araşdırmaları mühüm əhəmiyyət daşıyır və bu əsərlərdə frazeoloji vahidlərin komponenti olan onomastik vahidlər də müəyyən istiqamətlərdən təhlil olunmuşdur.

İngilis dilinin frazeologiyası da ayrı-ayrı yönəldən geniş şəkildə qərb, rus və o cümlədən Azərbaycan alimləri tərəfindən araşdırmaya cəlb olunmuşdur. A.K.Hacıyeva, Ə.Hacıyeva, F.Vəliyev, T.Abasquliyev³ və başqa Azərbaycan dilçilərinin tədqiqlərində ingilis dilinin frazeologiyası müxtəlif aspektlərdən öyrənilmişdir. N.N.Amosova, E.F.Arsentyeva, A.B.Kunin, L.P.Smit ,

---

¹ Bayramov, H. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları / H. Bayramov. – Bakı: Maarif, – 1978. – 176 s., Qurbanov, A. Azərbaycan onomalogiyasının əsasları: [2 cildə] / A. Qurbanov. – Bakı: Nurlan, – cild 1. – 2004. – 340 s., Cəfərov, S. Müasir Azərbaycan dili / S. Cəfərov. – Bakı: Maarif, – 1970. – 236 s., Dəmirçizadə, Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti / Ə. Dəmirçizadə. – Bakı: Azərtədrisnəşr, – 1962. – 271 s., Adilov, M.İ. Qanadlı sözlər / M.İ. Adilov. – Bakı: Yazıçı, – 1988. – 439 s., Seyidəliyev, N. Frazeologiya lüğəti / N. Seyidəliyev. – Bakı: Çıraq, – 2004. – 272 s., Məmmədli N.B. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. – Bakı: Elm və Təhsil, I cild, – 2020, – S.530.

² Mirzəliyeva, M.M. Türk dillərinin frazeologiyası / M.M. Mirzəliyeva. – Bakı: Nurlan, – cild 1, – 2009. – 220 s., Mahmudova, Q. Türk dillərinin frazeologiyası / Q. Mahmudova. – Bakı: Nurlan, – 2009. – 296 s.,

³ Hacıyeva, A.K. İngilis dili zoofrazemlərinin struktursemantik xüsusiyyətləri / A.K. Hacıyeva // Tədqiqlər, – Bakı, – 2003. – № 3, – s. 215–218., Hacıyeva, Ə. İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologizmlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri / Ə. Hacıyeva. – Bakı: Nurlan, – 2004. – 192 s., Vəliyeva, F. İngilis və Azərbaycan dillərində ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin antroposentrik əsaslı leksik-semantik təsnifatlandırılması // Filologiya məsələləri. – Bakı, – 2013. – № 4, – s. 3–8., Абаскулиев, Т. Английские пословицы и их азербайджанские и русские эквиваленты / Т. Абаскулиев. – Баку: Элм, – 1981. – 212 с.

A.Makkei, F.Berhard⁴ kimi qərb alimlərinin yaradıcılığında da ingiliscənin frazeoloji sistemi ətraflı araşdırılmışdır.

Təsviri metodla yanaşı, ingilis və Azərbaycan dillərinin frazeologiyası müqayisəli şəkildə də tədqiq olunmuşdur. Azərbaycan dilçiliyində bu sahənin ilk araşdırıcılarından biri T.Abasquliyevdir.⁵ O, öz əsərində ingilis, Azərbaycan və rus dillərində uyğun gələn bir çox atalar sözlərini tədqiq etmişdir. Həmçinin bu sahədə N.N.Əsədova, F.Vəliyeva, F.M.Belozeroва, N.L.Şomaxer, Q.Z.Darzamanova, Z.R.Zaqirova, Z.P.Korzükova, T.V.Lixovidova (1971)⁶ və başqalarının adlarını qeyd etmək olar. Hətta son dövrlərdə

---

⁴ Амосова, Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н. Амосова. – Л., – 1963. – 208 с., Арсентьева, Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на материале фразеологических единиц семантически ориентированных на человека в английском и русском языках) / Е.Ф. Арсентьева. – Казань: Изд-во КГУ, – 1989. – 128 с., Кунин, А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. – М., – 1996. – 231 с., Смитт, Л.П. Фразеология английского языка / Л.П. Смитт. – М., – 1959. – 208 с., Makkei, A. *Idiom Structure in English* / A. Makkei. – The Hague; Paris: Mouton, – 1969. – 371 p.

⁵ Абаскулиев, Т. Английские пословицы и их азербайджанские и русские эквиваленты / Т. Абаскулиев. – Баку: Элм, – 1981. – 212 с.

⁶ Əsədova, N.N. Azərbaycan, rus və ingilis dillərində tarixi-etnoqrafik səciyyə daşıyan antroponim və toponim komponentli frazeoloji birləşmələr / N.N. Əsədova // Müasir dilçiliyin aktual problemləri: beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Sumqayıt: SDU nəşri, – 2016. – s. 292–295., Vəliyeva, F. İngilis və Azərbaycan dillərində ornitonim komponentli frazeoloji vahidlərin antroposentrik əsaslı leksik-semantik təsnifatlandırılması // Filologiya məsələləri. – Bakı, – 2013. – № 4, – s. 3–8., Белозёрова, Ф.М., Шомахер, Н.Л. Антропонимы в английской фразеологии // Актуальные проблемы лингвистики: материалы научной конференции, 4 февр. 2000. – С. 15–16., Дарзманова, Г.З. Фразеологизмы и паремии с антропонимами в русском, татарском и английском языках: автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Г.З. Дарзманова. – Казань, – 2002. – 21 с., Загирова, З.Р. Лексико-семантические и функциональные параметры антропонима в составе фразеологических единиц в английском языке (в сопоставлении с французским, русским, татарским языками): автореф. дисс. ... канд. филол. наук / З.Р. Загирова. – Уфа, – 2003. – 21с., Корзюкова, З.П. Основные аспекты функционирования фразеологических единиц с именем собственным в английском языке: национально-культурная специфика:

belə müqayisəli araşdırmalarda bəzi onomastik vahid tərkibli frazeologizmlərin öyrənilməsinə də başlanılmışdır.

Həmçinin ölkəmizdə Azərbaycan, rus və ingilis dillərinin frazeologizmləri, o cümlədən atalar sözləri, məsəlləri və deyimləri ilə bağlı üçdilli lüğətlər də çap olunmuşdur. Bu sahədə Abbas Abbasovun mühüm xidmətləri xüsusilə qeyd olunmalıdır. Alimin Azərbaycanda və xaricdə çap olunmuş “Azərbaycanca-ingiliscə-rusca paremioloji vahidlər”, “Aphorisms in English, Russian and Azerbaijani Languages”, “English-Azerbaijani Proverbial Dictionary”⁷ adlı kitabları müxtəlif sistemli dillərin frazeoloji vahidlərinin tədqiqi istiqamətində zəngin materialları özündə əks etdirir.

Bütün bu tədqiqatların zənginliyi fonunda həm də onu deyə bilərik ki, Azərbaycan dilinin onomastik frazeologiyası nə ümumi planda, nə də ayrı-ayrı onomastik vahidlər əsasında kompleks tədqiqata cəlb edilməmişdir. Ümumiyyətlə, onomastik tərkibli frazeologizmlərin milli-mədəni spesifikasi, linqvokulturoloji əhəmiyyəti xarici dilçilikdə geniş öyrənilsə də, bu məsələlərə Azərbaycan dilçiliyində yetərincə xüsusi diqqət yetirilməmişdir. İndiyə qədər Azərbaycan dilinin onomastik vahid tərkibli frazeologizmləri sistemli tədqiq olunmamış, onlar başqa dillərin, o cümlədən ingilis dilinin müvafiq vahidləri ilə müqayisəli planda monoqrafik səviyyədə araşdırılmamışdır.

Müxtəlif sistemli dillərdə onomastik tərkibli frazeologizmlər, yalnız dilin sintaktik və leksik quruluşunu öyrənməklə yanaşı, cəmiyyətin tarixindən, etnik və mədəni xüsusiyyətlərindən də

автореф. дисс. ... канд. филол. наук / З.П. Корзюкова. – М., – 2003. – 21 с. Лиховидова, Т.В. Фразеологическое толкование коннотации: автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Т.В. Лиховидова. – М., – 1979. – 27 с.

⁷ Abbasov, A. Aphorisms in English, Russian and Azerbaijani Languages / A. Abbasov. – London: Rossendale Books, – 2019. – 450 p., Abbasov, A. English – Azerbaijani Proverbial Dictionary / A. Abbasov. – North America: Trafford Publishing, – 2013. – 200 p., Abbasov, A. English-Russian-Azeri Paroemic Units / A. Abbasov. – Baku, – 2018. – 568 p.

məlumat verir. Hər bir dilin frazeoloji sistemində onomastik tərkibli ifadələrin mövcudluğu, həmin dilin ənənələrini, adət-ənənələrini və həmçinin cəmiyyətin kollektiv yaddaşını əks etdirir. Frazeologizmlərin tərkibinə daxil olan antroponim, toponim, mifonim, teonim, fitonim və zoonimlərin müəyyənləşdirilməsi, onların linqvistik yöndən təhlili, komponent kimi çıxış edən onimlərin etimologiyasının, tarixi-mədəni xüsusiyyətlərinin izahı, həmçinin onların frazeoloji vahidin ümumi semantikasının formalaşmasındakı rolunun aydınlaşdırılması dilçiliyimizdə öz həllini gözləyən əsas məsələlərdən biridir. Onomastik frazeologizmlərin öyrənilməsi, yalnız dilin quruluşunun deyil, həm də cəmiyyətin düşüncə və kommunikasiya proseslərinin dərinliklərini araşdırmaq baxımından vacib bir tədqiqat sahəsi kimi önə çıxır. Bu mövzu dilin sosial və mədəni rolunun daha dərindən başa düşülməsinə töhfə verə bilər. Bu baxımdan ingilis və Azərbaycan dillərində frazeoloji vahidlərin milli-mədəni spesifikliyini, onların komponentlərinin birləşmə daxilindəki semantikasını müəyyənləşdirmək, xüsusilə bu kontekstdə onomastik vahidlərin mahiyyətini araşdırmaq dissertasiyanın mövzusunun aktuallığını şərtləndirən əsas amildir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat işinin obyektı müxtəlif sistemli dillərdə (ingilis və Azərbaycan dillərində) onomastik vahid komponentli frazeologizmləridir. Araşdırmanın predmeti isə ingilis və Azərbaycan dillərinin onomastik komponentli frazeologizmlərinin struktur-semantik, kontrastiv və linqvokulturoloji baxımdan təhlili və tədqiqidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi ingilis və Azərbaycan dillərində onomastik tərkibli frazeologizmlərin sistemli şəkildə öyrənilməsidir. Bu məqsədin reallaşdırılması üçün qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

– onomastik frazeologizmlərin yaranma səbəblərini öyrənmək, müxtəlif növlü onimlərin seçilmə qanunauyğunluqlarını aydınlaşdırmaq;

– onomastik frazeologizmlərin əsas tematik qruplarını müəyyənləşdirmək;

- onomastik frazeologizmlərin semantik inkişafına izləmək, struktur-semantik xüsusiyyətlərini araşdırmaq;
- müxtəlif sistemli dillərin onomastik frazeologizmlərindəki xüsusi adların ayrı-ayrı kateqoriyalar üzə işlənmə tezliyini öyrənmək;
- müxtəlif sistemli dillərdə söz birləşməsi və cümlə şəklində olan onomastik frazeologizmlərindəki linqvokulturoloji yöndən tədqiqata cəlb etmək;
- onomastik frazeologizmlərin milli və tərcümə mətnlərində işlənmə özəlliklərinə aydınlıq gətirmək;
- dilin linqvokulturoloji və etnolinqvistik aspektlərini nəzərə alaraq onomastik frazeologizmlərin beynəlmiləl və lokal xüsusiyyətlərini təhlil etmək.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiyada qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrin həllinə nail olmaq üçün elmi-metodoloji bazanı xarici alimlərin və Azərbaycan dilçilərinin frazeologiya, linqvokulturologiya, onomastika, o cümlədən üslubiyyatla bağlı nəzəri görüşləri və onların tədqiqat metodları təşkil edir. Bu cəhətdən araşdırmada təsviri, kontrastiv və komponent təhlil, linqvokulturoloji, sosiolinqvistik, kontent təhlili və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Həmçinin dissertasiya işində tarixi-müqayisəli metod, onomastik frazeologizmlərin mədəni-tarixi şərh üsulu da öz əskini tapmışdır. Təsviri metod onomastik frazeologizmlərin quruluşu və funksionallığının araşdırılmasında istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Tərkibində onomastik vahidlər olan frazeologizmlər müxtəlif sistemli dillərin frazeoloji fondunda xüsusi bir lay təşkil edir.
- Onomastik tərkibli frazeologizmlər müəyyən bir dil və mədəniyyətin sosial kontekstini əks etdirərək, həmçinin həmin xalqın tarixini və kollektiv yaddaşını təsvir edir.
- Azərbaycan və ingilis dillərinin onomastik frazeologiyasında milli mədəniyyət, adət-ənənələr, məişətlə, ümumən milli təfəkkür tərzilə bağlı mühüm anlayışlar yer alır.
- Müxtəlif dillərdə və mədəniyyətlərdə onomastik frazeologizmlərin müqayisəli təhlili, dilin və mədəniyyətin qarşılıqlı təsirini

göstərməklə həm universal, həm də diləxas xüsusiyyətlərini araşdırmağa imkan verir.

– İngilis dilinin onomastik frazeologiyasında antroponimlər daha yüksək tezliklə işlənir, bu da onomastik frazeologizmlərin yalnız dilin struktural xüsusiyyətləri ilə deyil, həm də onların sosial və mədəni aspektləri ilə sıx bağlıdır.

– Onomastik frazeologizmlərin tərkibindəki toponimlər müvafiq dilin yayıldığı coğrafiyaya aid yerlərin, əsasən, yaşayış məntəqəsinin, şəhərin adını ifadə edir.

– Azərbaycan dilinin toponimik frazeologiyasında Cənubi Azərbaycan – indiki İran ərazisi ilə bağlı yer adlarının (*Mərənd ölüsünə dönmək, İsfahan lotusu* və s.) işlənməsi halı müşahidə olunur

– Onomastik frazeologizmlərin müəyyən qismi beynəlmiləl səciyyə daşıyır və müxtəlif dillərin frazeologiyasında eyni mənada müşahidə olunur. Belə frazeologizmlər mənbə dildən kalka üsulu ilə alınır.

– İngilis dilində onomastik frazeologizmlər çox vaxt beynəlxalq səviyyədə tanınan adlarla əlaqələndirilir, Azərbaycan dilində isə daha çox lokal adlar və tarixlə bağlı ifadələr üstünlük təşkil edir.

– Müxtəlif sistemli dillərin onomastik frazeologizmlərinin müəyyən hissəsi şifahi xalq yaradıcılığından və yazılı ədəbiyyatdan qaynaqlanır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Bu tədqiqat işində ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilinin onomastik frazeologiyası toplanmış və onomastik vahidlərin növləri üzrə sistemləşdirilmişdir. Həmçinin, Azərbaycan dilindəki onomastik frazeologizmlərin struktur-semantik təhlili aparılmış, söz birləşməsi və cümlə şəklində olan frazeologizmlərin funksional xüsusiyyətləri öyrənilmişdir. Dissertasiyada onomastik frazeologizmlərin semantik inkişafı araşdırılmış, frazeoloji vahidlərin komponenti olan onimlərin əsas dairəsi müəyyənləşdirilmişdir. Antroponimlər və toponimlərin frazeoloji vahidlərdəki rolu və linqvistik xüsusiyyətləri kəmiyyət və keyfiyyət təhlilləri ilə aydınlaşdırılmışdır. Həmçinin, Azərbaycan və ingilis dillərinin onomastik frazeologiyaları geniş şəkildə müqayisəli şəkildə tədqiq edilmiş, hər iki dildə əcnəbi onomastik vahidlərin, o cümlədən beynəlmiləl mənaya malik frazeologizmlərin mövqeyi, onların digər

dillərə keçmə səbəbləri və onomastik komponentin növünə görə yayılma məsələləri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ilk dəfə olaraq Azərbaycan və ingilis dillərinin onomastik frazeologiyası elmi-nəzəri planda öyrənilmiş, bu dil vahidlərinin kompleks təhlili, onim növlərinə görə ümumi və xüsusi planda struktur təsnifi aparılmış, məsələyə dair elmi-nəzəri görüşlər sistemləşdirilmiş və onların gələcək tədqiqatlar üçün əhəmiyyəti işıqlandırılmışdır.

Dissertasiya işində tədqiq və təhlilə cəlb olunan onomastik komponentli frazeologizmlər müvafiq dillərin frazeoloji, izahlı, tərcümə və paremioloji lüğətlərindən, atalar sözü, məsəllər, aforizmlər kitablarından, eləcə də bu dillərin onomastik frazeologiyasına dair elmi əsərlərdən toplanmışdır. Bu baxımdan tədqiqat işi linqvokulturologiya, o cümlədən, frazeologiya və onomastika sahəsində mühazirə mətnlərinin hazırlanması və seminarların aparılması, sözügedən istiqamətdə monoqrafiya, dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanması istiqamətində praktik cəhətdən əhəmiyyətlidir. Həmçinin tədqiqat işinin yerinə yetirilməsi zamanı toplanmış onomastik frazeologizmlər əsasında onların izahlı lüğətinin, həmçinin ingiliscə-azərbaycanca və azərbaycanca-ingiliscə onomastik frazeologizmlər lüğətinin hazırlanması da dissertasiyanın praktik əhəmiyyətini səciyyələndirən amillərdəndir.

Tədqiqatın aprobeasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas müddəaları Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən tövsiyə olunan respublika səviyyəli və xarici elmi jurnallarda dərc olunmuş məqalələrdə, ölkədaxili və beynəlxalq elmi konfranslarda olunan məruzələrdə öz əksini tapmış və mövzu üzrə ümumilikdə 4 tezis və 7 məqalə çap edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Tədqiqat işi Bakı Dövlət Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat

siyahısı və əlavədən ibarətdir. “Giriş” hissəsi 7 səhifə (12.302 işarə), I fəsil 39 səhifə (72.956 işarə), II fəsil 27 səhifə (47.315 işarə), III fəsil 56 səhifə (91.952 işarə), “Nəticə” hissəsi 2 səhifə (3.517 işarə) olmaqla dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavə xaric 236.570 işarədir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodları, elmi yeniliyi, müdafiəyə çıxarılan müddəalar, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, işin aprobeasiyası və dissertasiyanın quruluşu haqqında məlumat verilir.

“Müxtəlifsystemli dillərdə onomastik tərkibli frazeologizmlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri və onların müqayisəli səciyyəsi” adlanan **I fəsil** üç paragrafdan ibarətdir. Bu fəslin birinci paragrafında frazeologizmlərin təsnifinin ümumi məsələlərinə baxılır, onomastytik frazeologizmlər təyin və təsnif edilir.

Frazeoloji vahidlərin təsnifi üçün müxtəlif meyarlar əsas götürülə bilər və indiyə qədər verilən təsniflərdə bu nəzərə çarpır. Buraya komponentlərarası münasibət, struktur quruluş, qrammatik xüsusiyyətlər, komponentlərin semantikasını, onların dilin leksik fondunda lay mənsubluğu və s. aiddir.

Tədqiqatçılar frazeoloji sistemi iki istiqamətdən təsnif etməyə çalışırlar: 1) semantik təsnifat; 2) ənənəvi təsnifat. Bu cür iki təsnifat istiqamətinin adlarında bir-biri ilə əlaqələnməyən cəhətlər vardır. Semantik təsnifatda meyar addan bəlli olur. Yəni təsnifat zamanı semantikaya əsaslanma aşkar görünür. M.Mirzəliyeva frazeoloji vahidlərin müxtəlif prinsiplərə əsaslanan 6 bölgüsünü - tutuma (əhatə dairəsinə), əmələgəlmə prinsipinə, semantik quruluşu, semantik

qovuşma prinsipinə, leksik tərkibə, ekspressiv və üslubi xüsusiyyətlərə görə bölgülərindən bəhs etmişdir.⁸

Ənənəvi təsnifdə struktur-semantik əlamətlər əsas götürülür. Bu zaman frazeologizmlərin idiomlar, qanadlı sözlər, atalar sözləri, aforizmlər, söz-cümlələr, sitatlar və s. kimi növlər qeyd edilir ki, onların müəyyən növləri arasında oxşarlıq və fərqləri dəqiqləşdirmək çətinlik törədir.

Tərkibində xüsusi adlar olan frazeoloji vahidlər onomastik tərkibli frazeologizmlər adlanır. Hər bir dildə onomastik tərkibli frazeologizmlər mövcuddur.

Onomastik frazeologizmlərin tərkibindəki xüsusi addan asılı olaraq onları qruplara ayırmaq olar. Əgər onomastik frazeologizm antroponim daxildirsə, bu vahid antroponimik (məsələn, “bir həsiridir, bir Məmmədnəsir”, “Həsən keçəl, keçəl Həsən, nə fərqi var”, “Fatiya tuman tikir” və s.), toponim daxildirsə, toponomik (məs.: “Tulaya öz samovarı ilə getmək”, “Çini-maçini gəzmək”, “Burada mənəm, Bağdadda kor xəlifə” və s.) frazeologizm adlandırılır. Məsələyə bu cür yanaşdıqda, etnonomik, hidronomik, zoonimik və s. frazeologizmlər qruplarını ayırmaq mümkündür.

Q. Mahmudova onomastik frazeologizmləri ümumi şəkildə ayrıca qrup kimi şərh etməsə də, frazeoloji vahidlərin tematik bölgüsündə bitki və heyvan adları ilə bağlı frazeologizmləri ayırmışdır. O, belə frazeoloji vahidlərin bütün dillərdə əhəmiyyətli qat təşkil etdiyini göstərmişdir.⁹

N.Seyidəliyevin monoqrafiyasında bir paraqraf «onomastik adların iştirakı ilə yaranan frazeoloji birləşmələr»ə həsr olunmuşdur. Müəllif onomastik frazeologizmlərin aşağıdakı qruplarını fərqləndirmişdir: 1) tarixi şəxsiyyətlərin adları ilə bağlı yarananlar; 2) coprafi adlar əsasında yarananlar, 3) dinlə bağlı yarananlar.¹⁰

---

⁸ Mirzəliyeva, M.M. Türk dillərinin frazeologiyası / M.Mirzəliyeva. – Bakı: Nurlan, – c. 1, – 2009. – 220 s, s.95.

⁹ Mahmudova, Q. Türk dillərinin frazeologiyası / Q.Mahmudova. – Bakı: Nurlan, – 2009. – S.296, – s. 147-148.

¹⁰ Seyidəliyev, N. Azərbaycan dastan və nağıl dilinin frazeologiyası / N.Seyidəliyev. – Bakı: Araz, – 2006. – S.326, – s. 229-238.

N.Adilov “Tərkibində ev heyvanın adları olan bəzi ingilis idiomlarının Azərbaycan dilinə tərcüməsi” məqaləsində zoonimik frazeologizmlərdən və onların ekvivalentliyindən bəhs etmişdir.¹¹

Onomastik frazeologizmlər xarici dilçilikdə ayrıca tədqiqat obyektinə olmuşdur. Elmi ədəbiyyatda verilən müxtəlif qrupların təhlili göstərir ki, təsnifdə onimin ifadə etdiyi sahə kriteriyası əsas götürülür. Bu prinsipə istinad edərək onomastik frazeologiyayı aşağıdakı əsas qruplara bölmək olar: 1) antroponimik frazeologizmlər; 2) toponimik frazeologizmlər; 3) etnonimik frazeologizmlər; 4) zoonimik frazeologizmlər; 5) fitonomik frazeologizmlər; 6) mifonimik frazeologizmlər; 7) kosmonimik frazeologizmlər. Qeyd edilən əsas qruplardan hər birini yarımqruplara ayırmaq mümkündür.

I fəslin ikinci paragrafında Azərbaycan və ingilis dillərindəki frazeologizmlərdə işlənən onomastik vahidlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Frazeoloji vahidlərin mənası komponentlərin semantikasına ilə bağlılığa malikdir. Lakin bu semantik bağlılıq üzə deyil, daha dərində gizlənmişdir. Bütövün hissələri, yəni komponentləri arasındakı əlaqə o dərəcədə möhkəmdir ki, hətta komponentlərin sabit mövqedə durmasına imkan yaradır. Komponentlərin sayının artması bütövün mənasına bəzən təsir göstərir, bəzən isə bu təsir olmur. Bütün hallarda eyni vahidin genişləndirilməsi, ona yeni komponentin əlavə edilməsi mənanın əlavə çalarının yaranmasına səbəb olur.

Onomastik tərkibli frazeologizmdəki xüsusi adı dilin müvafiq sistemindəki adlarla əvəz etmək olmur. Məsələn, “Əlinin papağını Vəlinin, Vəlinin papağını Əlinin başına qoymaq” frazeologizmində xüsusi ad əvəzlənməsi aparıb onu başqa şəkllə salmaq frazeoloji mahiyyəti dil daşıyıcılarının ilkin formanı tanıması ilə əlaqədar itirir. Yeni yaradılan vahid süni olur, dilin frazeoloji sistemi onu qəbul

---

¹¹ Adilov, N. Tərkibində ev heyvanı adları olan bəzi ingilis idiomlarının Azərbaycan dilinə tərcüməsi // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2013. № 3, – s. 131-134. – s.132.

etmir. İngilis dilinin antroponimlər sistemindəki vahidlərlə antroponimik frazeologizmlərdəki şəxs adlarını müqayisə etsək və bəzi frazeologizmlərdə antroponim dəyişməsi aparsaq eyni vəziyyətlə üzləşmiş olarıq.

Onomastik vahidlər digər dil vahidləri ilə müqayisədə fərqli xüsusiyyətlərə malikdir və bu fərqlilik frazeologizm tərkibində işləndikdə də özünü göstərir. Onomastik frazeologizmlərin tərkibində işlənən xüsusi adlar müəyyən leksik-semantik özəlliklərə malikdir.

Əli və Vəli adları eyni onomastik frazeologizmin tərkibində qoşa işlənir və iki belə frazeoloji vahiddə vardır: 1) Əlinin papağını Vəlinin, Vəlinin papağını Əlinin başına qoymaq; 2) Mal Əlinin, ad Vəlinin. Hər iki frazeologizmdə işlənən antroponimlər konkret şəxsi deyil, ümumi şəxsi bildirir. Frazeologizmlərdə adları qarşılaşdırma planı vardır və adların qafiyələnməsi (Əli –Vəli) onların yaxın ətrafda işlənməsi axıcılıq və monolitlik əmələ gətirir. Bəzi xüsusi adların seçilməsinin başlıca səbəbi budur. İkinci səbəb adların sadəliyi və bu sadəliyin də ahəngdarlığı, rahat səslənməni təmin etməyə kömək göstərməsidir. Antroponim frazeologizmin tərkibində işlənərkən əmələ gələn mənənin subyektlə bağlılığı olduqda, bu əlaqənin aydınlaşdırılması və dərki vacibdir.

Eyni frazeoloji vahidin struktur variativliyinin mümkünlüyü, onların həm müxtəsər, həm də genişləndirilmiş şəkildə işlənməsini Ə.Hacıyeva da qeyd etmişdir.¹²

İngilis və Azərbaycan dillərinin onomastik frazeologiyasında tərkibində fitonim olanlar sayca çoxdur. Fitonim komponentli frazeoloji vahidlər insanın bitki aləmi üzərində müşahidələri, bitkilərə münasibətləri əsasında yaranmışdır. Tədqiqatçıların hesablamalarına görə tərkibində rose komponenti olan frazeologizmlər ingilis dilinin fitonimik frazeologiyasını təqribən 7%-ni təşkil edir. Məhsuldarlığa görə ikinci yerdə apple (alma)

---

¹² Hacıyeva, Ə. İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologizmlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri / Ə.Hacıyeva. – Bakı: Nurlan, – 2004. – S.192, – s.17-18.

fitonimi durur (5,8%).¹³ Oxşar mənzərə Azərbaycan dilinin onomastik frazeoloji sistemində də müşahidə olunur. Zoonim və fitonimlərin onomastik frazeologiyada

I fəslin “Onomastik frazeologizmlərin mənbələri və formalaşma tendensiyası” adlanan üçüncü paragrafında belə frazeologizmlərin yaranma və təkamül prosesləri araşdırılır.

Xüsusi adlı frazeologizmlərin yaranma mənbələri haqqında müxtəlif fikirlər vardır. Bəzə mənbələri əvvəlcə milli və alınma olmaqla iki qrupa ayırmaq və bundan sonra həmin mənbələrin daxili bölgüsünü vermək daha məqsəduyğun olur. Milli frazeologizmlərin mənbəyi kimi bədii əsərlərin personajları, xalq yaradıcılığı, mifologiya, tarixi faktlar, rəvayətlər, elmi terminologiya götürülür. Onomastik frazeologizmlərin alınmasında kalka əsas vasitə sayılır. Qeyd edək ki, milli və alınma bölgüsündəki ikinci qrup, yəni alınmalar obyekt dildə olmasa da, mənbə dildə millidir. Bu cəhət onomastik frazeoloji vahidlər üçün eyni olan mənbələr təyin etməyi zəruriləşdirir. Milli və alınma bölgüsünün əsasında mənşə meyarı qoyulmuşdur.

L.A.Bulaxovski frazeoloji vahidlərin 8 yaranma mənbəyini ayırmışdır: 1) atalar sözü və məsəllər; 2) professionalizmlər; 3) lətifə və zarafatlar; 4) Bibliya səciyyəli sitatlar və obrazlar; 5) antik dövrə aid miflər; 6) xarici ifadələrin tərcüməsi; 7) yazıçıların qanadlı sözləri; 8) görkəmli şəxsiyyətlərə aid aforizmlər.¹⁴ Fikrimizcə, burada son iki sinfi birləşdirmək olar.

V.N.Teliya isə frazeoloji vahidlərin 8 mənbəyini ayırmışdır: 1) xalq mədəniyyətinin mərasim formaları; 2) paremioloji fond; 3) obrazlar sistemi; 4) söz və ya söz birləşmələri – simvollar; 5) din;

---

¹³ Amatova, Lazer, – s.15

¹⁴ Булаховский, Л. А. Курс литературного русского языка. Т.1./

Л.А.Булаховский. – Киев, Радянська школа, –1952, –С.446 –с.102-103.

6) milli elmi biliklər (fəlsəfə, tarix, ədəbiyyat və s.); 7) realiyalar; 8) frazeologizmlərin obrazlı məzmunu.¹⁵

Xalq mədəniyyətinin mərasim formalarını inam, sınaq, sehrbazlıq, mifologiya, oyunlar və s. əhatə edir. Bu cür mərasimlərlə əlaqədar bir çox onomastik frazeologizmin yaranması müşahidə olunur. Məsələn, ingilis dilindəki Blind Tom frazeologizmi gizlənqaç oyunu ilə əlaqədar yaranmışdır. Tom antroponimi Thomas adının ixtisar variantıdır. Ümumiyyətlə, ingilis frazeologiyasında Tom kifayət qədər işlək komponentdir. Bu dildə aunt Tom – işgüzar qadın; great Tom – Oksfordda Krayst-Çerç kollecinin qapıüstü qülləsindəki zəng; Tom fool – təlxək, Tom long – arıq, uzun adam və s.

Onomastik vahidin motivləşmə dərəcəsi, mənşəyi, mənbəyi kimi amillər üzrə semantik sinifləndirmə də mümkündür. Xüsusi adlar məxsus olduqları dilin linqvokulturoloji mənzərəsinin semantik xüsusiyyətlərinin daşıyıcısıdır. Dilin antroponimlik sistemində yüksək tezlikli adlar olduğundan antroponim tərkibli frazeologizmlər xüsusi adın məhsuldarlığına görə qruplaşdırılır.

Frazeologizmdə yer alan onomastik vahid özünün xalis onomastik əlamətindən uzaqlaşır. Frazeologizmlərdə onomastik vahidlər polisemantik, sinonimlik, omonimlik, variativlik xüsusiyyətləri qazana bilər.

Onomastik frazeologizmlərin semantikasında onların tərkib komponentlərinin ilkin mənası ya tam, ya da qismən qalır, yaxud da bu məna ilə implisit bağlılıq mövcud olur ki, onun müəyyənləşdirilməsi ekstralingvistik amillərin təsirini açmağı tələb edir. Qazanılan yeni məcazi məna frazeologizmin, o cümlədən də

---

¹⁵ Телия, В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», – 1996. – 288 с.

onomastik frazeologizmin semantik həcmi dəyişir, onu sıxır, genişləndirir və hətta daha obrazlı edir.

Müxtəlifsystemli dillərdə onomastik frazeologizmlərdə semantik ümumilik istisna olunmur. Bu həyatda və təbiətdə oxşar əşya, hadisə və əhvalatların mövcud olmasından irəli gəlir.

Onomastik frazeologizmlərin bir qisminin üç və daha artıq dildə uyğun gəlməsi, onların daha geniş miqyasda yayılmasından xəbər verir. Belə vahidlərin bəzilərinin yaranma mənbəyi müəyyən bir dil də ola bilər. Bir dildə yaranmış vahid sonralar ya şifahi, ya da yazılı tərcümə yolu ilə başqa dillərə keçərək orada da eyni şəkildə işlənmişdir. Şübhəsiz ki, dil qohumluğu, mədəni irsin yaxınlığı, ərazi vəhdəti, ümumiyyətlə xalqlararası dil əlaqələri vacib şərtlərdir.

“Müxtəlifsystemli dillərdə onomastik tərkibli frazeologizmlərin qrammatik xüsusiyyətləri” adlanan II fəsil üç paragrafdan ibarətdir. Bu fəslin birinci paragrafında onomastik frazeologizmlərin struktur təsnifi öyrənilir.

Onomastik frazeologizmlərin struktur və ya quruluşca təsnifini komponentlərin sayı və struktur-qrammatik istiqamətdə aparmaq olar.

Frazeoloji vahidlər idarə edən sözün (qrammatik nüvənin) hansı nitq hissəsinə mənsub olmasından asılı olaraq iki qismə ayrılır: 1) ismi; 2) feili birləşmələr.

Tərkibində onomastik vahid olan frazeoloji vahidlər onomastik frazeologizmlər adlandığından ismi və feili onomastik birləşmələr terminlərindən də istifadə etmək mümkündür.

Bir sözdən, söz birləşməsindən, cümlədən və mikromətdən ibarət frazeologizmlərin mövcudluğuna münasibətdə tədqiqatçılar arasında fikir ayrılıqları müşahidə olunur. Frazeologizmlərin iki struktur növü qeyd-şərtsiz qəbul olunur. Bu, söz birləşməsi və cümlə şəklində olanlardır. Söz və ya söz-forma şəklində və mətn formasında olan frazeoloji vahidlərin olub-olmaması ətrafında mübahisələr vardır.¹⁶

---

¹⁶ Toy// <https://az.wikiquote.org/wiki/Toy>

Azərbaycan dilçilərindən İ.Həmidov leksik-qrammatik üsulla ifadə planı əsasında qurduğu mikrosistemə frazeoloji vahid – leksem və frazeoloji vahid - daşlaşmış söz-forma struktur tiplərini daxil etmişdir. O, frazeoloji vahid səviyyəli leksemlərə Azərbaycan dilindəki *dolamaq, kəsmək, vurulmuş, qırılmışlar* sözlərini nümunə gətirir. Tədqiqatçı frazeologizmin bir növü saydığı daşlaşmış söz-formaların mövcudluğunu *dünyasında, atüstü, düşüb (zəifləyib), kəsirəm* misalları ilə təsdiqləyir.¹⁷

“Kəsmək” sözü Azərbaycan dilinin çoxmənalı feillərindən biridir. İzahlı lüğətdə onun 25 mənası verilmişdir. Onlardan 21 və 22-ci məcazi mənalardır. " 21.məc. dan. Ürəyindən keçmək, ürəyində sevmək, istəmək, meyli olmaq. Yalan yoxdu, bir az səndən kəsirəm; O səbəbdən məhlənzədə əsirəm. Aşırıq Ələsgər. 22. məc. dan. Ağır təsir etmək, çox toxunmaq, yandırmaq ”.¹⁸

M.Mirzəliyeva frazeoloji vahidlərin quruluş növlərindən bəhs edərkən söz, birləşmə və cümlə növlərini ayırır. Onun fikrinə görə, söz səviyyəsində olan frazeoloji vahidlər də sadə, düzəltmə və mürəkkəb sözlərin məcazlaşmaya məruz qalması nəticəsində əmələ gəlmişdir. M.Mirzəliyeva “O yaman düşüb; O bu gün nədənsə dolmuşdu, O bu sözdən allandı, O bu sözdən tutuldu. O, vur-tut bircə kitab almışdı. O, əməlli-başlı çaşmışdı. Bu qız anasının gözünün ağı-qarası idi. Bu kitabdan ölüsü dördünü götürəcəkdim”, - cümlələrində işlənən *düşmək, dolmaq, tutulmaq, alınmaq, vur-tut, əməlli-başlı, gözünün ağı-qarası, ölüsü* sözlərini frazeoloji vahid adlandırır.¹⁹

Əvvəla, müəllifin frazeoloji vahid kimi ayırdığı və söz adlandırdığı "gözünün ağı-qarası", əslində, elə frazeoloji birləşmədir. "Gözünün ağı olmaq", "gözünün qarası olmaq" frazeologizmlərdir. Onlardan ikincisi sabitləşmişdir. Birincisi isə sabitləşmənin keçid mərhələsini yaşayır və ola bilsin ki, aralıq vəziyyətdə də qalacaqdır.

---

¹⁷Гамидов, Ильяс. Философия грамматики паремиио-фразеологических единиц : учебное пособие/ Бакинский Славянский Университет. 2-е изд. – Баку : Мутарджим, 2017. –С. 368. –s.299

¹⁸ Kəsmək/<https://azerdict.com/az/izahli-luget/kəsmək>

¹⁹ Mirzəliyeva, M.M. Türk dillərinin frazeologiyası / M.Mirzəliyeva. – Bakı: Nurlan, – c. 1, – 2009. –С. 220. –s. 76.

Bununla belə, onun dildə işlənməsinə aid nümunələr vardır: “*Sən gözümü ağısan, ilk məhəbbət qarası*” (N.Kəsəmənli). İkincisi, dolmaq, tutulmaq, düşmək, allanma feillərinin məcazi mənalarına polisemiya hadisəsinin nəticəsi kimi baxmaq lazımdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, frazeoloji birləşmələrin nitq prosesində elliptik formada işlədilməsi mümkündür. “Ağlı azmaq”, “ağlı çasmaq” kimi frazeologizmlərin nitqdə “azma”, “çasma” şəklində işlədilməsi müşahidə olunur.

L.Cəfərova frazeologizmləri beş növə - idiomlar, ibarələr, hikmətli sözlər, atalar sözləri, zərbi-məsəllərə ayırmışdır. Tədqiqatçı bu növlərdən hikmətli sözlərin, atalar sözünün və zərbi-məsəllərin quruluşca ancaq cümlə, ibarələrin isə müəyyən qisminin - predikativ ibarələrin - cümlə şəklində olduğunu qeyd etmişdir.²⁰

İngilis dilində elə frazeologizmlər vardır ki, onlar yalnız onomastik vahiddən təşkil olunmuşlar. Bu halda həmin frazeoloji vahidləri “tərkibində onomastik vahid olan frazeologizm” adlandırmaq doğru deyildir. Çünki tərkib özü yalnız onomastik vahiddən ibarət olur.

Benedikt Arnold- ingilis dilində satqın mənasında işlənən frazeologizmdir. Amerikada yaranmış frazeoloji vahiddir və real şəxsin adından götürülmüşdür. O, Amerikanın müstəqilliyi uğrunda Böyük Britaniyaya qarşı müharibədə iştirak etmiş, general rütbəsi almış, maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə Vest- Poyntdəki qalanı 20 min funt sterlinqə Britaniyaya verməyə razılaşmışdır.

Frazeologizmin iki antroponim komponentdən təşkil olunması fərqləndirici mahiyyət daşıyır. Əgər, yalnız Billy və ya Bunter istifadə olunsaydı frazeologizmləşmə baş verməzdi. Çünki ingilislərdə Billy adını daşıyan kifayət qədər şəxs vardır. Billy Bunter bu qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırır, nəzərdə tutulan şəxsi konkretləşdirir, eyni zamanda təkrar nominasiya bu adamın şəxsi keyfiyyətləri üzərində qurulur. Billy Bunter “kök”, “şişman”, “çox yeyən”, “köntöy” mənalarından birini qazanır.

---

²⁰ Cəfərova, L.M. Bədii mətnədə sabit sintaktik birləşmələr / L.M.Cəfərova. –Bakı: Mütərcim, – 2007, –C. 196. –s. 97, 116, 120, 123.

Şəxs adının frazeologizm kimi ingilis dilində qeydə alınan formaları “Antroponim+antroponim” modeli əsasında qurulur. Ad, soyad və ləqəb nəzərə alınarsa, bu modelin “ad+soyad”, “ad+ləqəb” alt modellərini ayırmaq mümkündür. Bu struktur tipli frazeologizmin ümumi mənası ikinci komponentə, çox zaman ləqəbə görə motivləndir.

Azərbaycan dilində “Qor Koroğlu”, “Qaçaq Nəbi”, “Qurbanəli bəy” frazeoloji vahid kimi qeyd edilir. Buna baxmayaraq, ümumi frazeoloji mənanın reallaşması üçün əlavə sözə ehtiyac hiss olunur. Məsələn, özünü Qurbanəli bəy kimi aparmaq, Qurbanəli bəy olmaq, Qor Koroğlu olmaq və s. Belə bir qənaətə gəlmək olar ki, bu birləşmələr tam frazeoloji vahid kimi formalaşmayıblar.

Beləliklə, frazeoloji vahidlərin, o cümlədən də onomastik frazeologizmlərin strukturca söz birləşməsi və ya cümlə şəkilli olması fikrini qəbul etmək lazım gəlir.

İkinci fəslin “Söz birləşməsi şəklində olan frazeologizmlər” paraqrafında bu növün xüsusiyyətləri tədqiq olunur.

Frazeologizmlərin strukturca təsnifində ilkin sinifləşdirmə olaraq söz birləşməsi və cümləyə ayırmaq aparıcı bölgü kimi diqqəti cəlb etsə də, demək olar ki, XX əsrin 90-cı illərində mütəmadi tədqiqatlarda buna münasibətdə fikir ayrılıqları çox müşahidə olunur. Bunun əsas səbəbi atalar sözü, zərb məsəllər, aforizmlər və cümlə şəklində olan digər növlərin frazeoloji vahid hesab etmək meyili sayıla bilər. Bir sıra tədqiqatlarda irəli sürülən mülahizə, fikir və müddəaların təhlili bunu sübuta yetirir.²¹

Predikativ, yaxud cümlə tipli frazem, deyək ki, atalar sözünün, zərb məsəlin məlumluq dərəcəsi, daha doğrusu dil daşıyıcıları arasında geniş yayılma xüsusiyyəti nitq prosesində onun bir hissəsini istifadə etmək imkanını şərtləndirir. Məsələn, “aldım qoz, satdım qoz, mənə də qaldı çaqqa-çuruq” frazemi Azərbaycan dilinin daşıyıcılarına yaxşı məlum olduğundan nitqdə onu həmişə bütöv və ya tam işlətmə tələbini arxa plana keçirir. Dilimizdə “aldım

---

²¹Dəmirçizadə, Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyatı / Ə.Dəmirçizadə. – Bakı: Azərtədrisnəşr, – 1962. – S. 271. –s.172

qoz, satdım qoz” formasında işlənilib “heç bir mənfəəti olmayan işlə məşğul olmaq” anlamını verən frazeologizmin yaranmasını bununla izah etmək olar. Danışığı dilində “səninki oldu qoz satmaq” ifadəsi diskursda nitq situasiyasından asılı olaraq “aldım qoz, satdım qoz, mənə də qaldı çaqqa-çuruq” frazeiminin ekvivalenti funksiyasını yerinə yetirir.

A.Qurbanov frazeoloji söz birləşmələri ilə frazeoloji ifadə və ibarələri bir-birindən ayırmışdır. Onun fikrinə görə, “frazeoloji ifadə və ibarələr sintaktik vəzifələrinə görə, əsasən, cümlə olur. ...Frazeoloji ifadələr sırasına atalar sözü, məsəllər, yazıçıların yaratdığı məsəlvari ifadələr, aforizmlər, həmçinin bəzi rəvayətli ifadələr, ştamp və klişe adlanan ifadələr, ədəbi sitatlar və s. daxildir”. Bununla yanaşı, müəllif bu vahidləri dilçiliyin deyil, folklorşünaslığın obyektii sayır.²²

Tərkibində onomastik vahid olan söz birləşməsi şəkilli frazeologizmlərdə xüsusi adlar ikikomponentli vahidlərdə həm birinci, həm də ikinci komponent ola bilər. Bu xüsusiyyət müxtəlif sistemli dillərin, o cümlədən Azərbaycan və ingilis dillərinin materiallarında qeydə alınır. Onomastik frazeologizmlərin feili söz birləşməsi tipi ismi birləşmə tipindən azdır. Feili onomastik söz birləşməsi şəkilli frazeologizmlərdə komponentlər sayının ikidən artıqlığı daha çox müşahidə olunur. Məsələn, əfi ilana rast gəlmək, əfi ilana dönmək, başına Şamın müsibətini gətirmək, Tur dağına dönmək, Tulaya öz samovarı ilə getmək, Naxçıvana duz aparmaq, Mərənd ölüsünə dönmək, quş südü ilə böyümək, qiyməti ceyran belinə çıxmaq və s.

Əgər söz birləşməsi şəkilli hesab olunan frazeologizmləri cümlə formasına gətirsək variantlılıq alınır və kontekstdən asılılıq əmələ gəlir. Məsələn, “Məcnuna dönmək” → “Məcnuna dönüb (dönəcək, dönmüşdü)” →, “Allahlıq eləmək” → “Allahlıq eləyir (elədi, eləyəcək)”, “Allaha tapşırmaq” → “Allaha tapşırıdım (tapşırırdım, tapşırıram)”, “Əli meydanına çıxmaq” – “Əli

---

²²Qurbanov, A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili / A.Qurbanov. – Bakı: Maarif, – 1985. – S. 405, –s. 331.

meydanına çıxıblar (çixacaqlar, çixırlar)” və s. Bu cümlə variantlarında hadisənin zaman koordinatlarında dəyişmələr vardır. Frazeologizmin əsas mənası qalır və bu məna ilkin formaya əsaslanır. “Məcnuna döndüm”, “Məcnuna döndün”, “Məcnuna dönüb” kimi cümlələrdə “Məcnuna dönmək” feili frazeologizmi iştirak edir və frazeoloji vahid nitq prosesində qrammatik vasitələr qəbul edərək cümləyə çevrilir.

Verilmiş izah və şərtlər frazeoloji vahidlərin söz birləşməsi və cümlə şəkilli bölgüsünün şərti və formal olmasını tam təsdiq etməsə də, burada mübahisəli cəhətlərin mövcudluğu aşkardır. Buna baxmayaraq, toplanmış frazeoloji vahidlərdə söz birləşməsi və cümlə şəkilli vahidləri ayırmaq, hər halda olur.

İki və üç sözdən ibarət olan qeyri-predikativ birləşmələrdə bir komponenti ümumi ad, digəri xüsusi ad olanların strukturca təyini söz birləşməsi formasında olanları müəyyən çoxluq təşkil edir. Belə söz birləşməsi şəkilli onomastik frazeoloji vahidlərin I, II və III növ təyini söz birləşməsi formasında olanlarını ayırmaq olur.

I növ təyini söz birləşməsi şəklində olanlar: Ovçu Pirim, Bəhlul dana, Doktor Aybolit. Erkək Tükəzban və s.; II növ təyini söz birləşməsi şəklində olanlar: Anadil quşu, Zöhrə ulduzu, İrəm bağı, Misir sultanı, Xatəm dəftəri, İsgəndər səddi, Koroğlu nəvəsi, Məhəmməd ümməti və s.; III növ təyini söz birləşməsi şəklində olanlar: Nuhun tufanı, İsgəndərin camı, Cəmşidin camı, Gəncənin meyvəsi, İstanbulun qumaşı və s.

Bu növlər üzrə kəmiyyətə görə müqayisə apardıqda, II növ təyini söz birləşməsi şəklində olan onomastik frazeoloji vahidlərin daha çox olması müşahidə edilir. I və III növ təyini söz birləşməsi formasında olan onomastik frazeologizmlər az yayılmışdır. Fikrimizcə bunun əsas səbəbi I növə aid söz birləşmələrində nominativliyin aparıcı, üçüncü növdə isə müəyyənliyin güclü olmasıdır.

Onomastik frazeologizmin tərkib komponentlərinin hər ikisinin eyni növlü xüsusi adın olması halları da vardır. Bu cür frazeoloji vahidlərdə eynicinsli onimlər bir-biri ilə “və” bağlayıcısı ilə birləşirlər. Məsələn, Yəcuc və Məcuc, Çin və Maçin, Motsart və

Salyeri və s. Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilinin onomastik frazeologiyasında eynicinsl onimlərin yanaşı işlənməsi ilə əmələ gələn birləmələr çoxdur. Məsələn, Merry Andrew, Billy Bunter, Billy No-Mates, Brown Betty, Brown, Jones and Robinson, Lazy Laurence, a Roland for an Oliver (*a Roland for smb's Oliver*) və s.

“Cümlə şəklində olan frazeologizmlər” paraqrafında belə quruluşda onimin semantik xüsusiyyətlərindən irəli gələn məsələlər ön plana çəkilir.

Cümlə şəklində olan frazeologizmlərin tərkibində onomastik vahidlər yer alır. Onları “tərkibində onomastik vahid olan cümləşəkilli frazeologizmlər” və ya “cümləşəkilli onomastik frazeologizmlər” adlandırmaq olar.

Cümlə şəkilli onomastik frazeologizmləri tərkibdəki onomastik vahidin növünə görə yarımqruplara da ayırmaq mümkündür.

“Dilçilikdə, eləcə də türkologiyada həllinə ehtiyac duyulan ən mübahisəli məsələ cümlə quruluşlu frazeoloji vahidlərin mövcud olub-olmamasıdır. Belə frazeoloji birləşmələr atalar sözləri, zərbi-məsəllər, hikmətli sözlər, aforizmlər (bir sözlə, paremiyalar) daxildir. Bunlar da dildə hazır vəziyyətdə olub təkrarlanan vahidlərdir və digərlərindən öz qrammatik quruluşu, semantik və üslubi xüsusiyyətləri ilə fərqlənir”.²³

N.Seyidəliyevin fikrinə görə, “*frazeologiya sahəsində cümlə tipli frazeologizmlər xüsusi bir qrup təşkil edir. Onlar bitmiş bir fikri bildirməklə sintaktik vəzifə daşıyır.*”²⁴

Qeyri-predikativ frazeologizm ləksəm funksiyasını yerinə yetirir və cümlənin formalaşdırılması prosesində hazır material kimi işlədilsə, cümlə tipli frazeologizm mətnin yaradılmasında hazır şəkildə tətbiqini tapır. Bu cəhət cümlə quruluşlu frazeologizmlər ətrafında mübahisənin hələlik tam qapanmadığını təsdiq edir. Müasir

---

²³ Mirzəliyeva, M.M. Türk dillərinin frazeologiyası / M.Mirzəliyeva. – Bakı: Nurlan, – c. 1, – 2009. – S. 220., –s. 55.

²⁴ Seyidəliyev, N. Azərbaycan dastan və nağıl dilinin frazeologiyası / N.Seyidəliyev. – Bakı: Araz, – 2006. – S.326, –s. 40.

lingvistikada cümlə şəkilli frazeologizmlərin atalar sözü, zərb məsəl, aforizm, qanadlı sözlər, rəvayətli ifadələri və s. əhatə etdiyi göstərilir. Onu da qeyd edək ki, atalar sözü, zərb-məsəl, aforizm, qanadlı sözlər, rəvayətli ifadələr, alqışlar, qarğışlar, ibarələr kimi vahidlərin bir-birilə hüdudları dəqiq müəyyənləşdirilməmişdir.

Frazeologizmlər üçün onların semantikasından asılı olaraq aşağıdakı cəhətlər səciyyəvidir: 1) ekspressivlik; 2) məcazilik; 3) obrazlılıq. Bu xüsusiyyətlər cümləşəkilli frazeologizmlərdə daha qabarıqdır.

“İngilis və Azərbaycan dillərinin onomastik frazeologizmlərinin etnolingvistik xüsusiyyətləri” adlanan III fəsil iki paragrafdan ibarətdir. Bu fəslin birinci paragrafında ingilis dili onomastik frazeologizmlərinin etnolingvistik xüsusiyyətləri araşdırılır.

Onomastik frazeologizmləri əsas üç sinifdə birləşdirmək olar: 1) milli folklor, məişət, tarix və ədəbiyyata aid xüsusi adlı frazeoloji vahidlər; 2) dinlə bağlı xüsusi adların daxil olduğu frazeologizmlər; 3) antik mifologiya ilə bağlı olan xüsusi adlı frazeoloji vahidlər.

Tərkibində toponim olan frazeoloji vahidləri də üç qrupa bölmək olar: 1) tərkibindəki toponimin əsasında tarixi hadisə duranlar; 2) toponimin əsasında coğrafi obyektin xüsusiyyətləri (coğrafi vəziyyəti, iqlim şəraiti, təbii landşaftın xüsusiyyətləri və s.); 3) toponimin əsasında iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri (sənaye və ya kənd təsərrüfatının müxtəlif cəhətləri, coğrafi obyektə xas istehsal əlamətləri və s.)

Go to Cannossa – Kanossaya getmək. Bu frazeoloji vahid “özünü məğlub saymaq”, “kiminsə qarşısında alçalmaq” mənalarında işlənir. Kanossa Şimali İtaliyada yerləşən qəsrdir. Zadəganlarla Papa hakimiyyəti arasındakı mübarizə ilə bağlılığa malikdir. 1077-ci ildə IV Henrix bu qəsrə papa VII Qriqoridən adamların qarşısında üzr istəməli olmuş, məğlubiyətini etiraf etmişdir. Bu səbəbdən Kanossaya getmək “üzr istəməyə”, “məğlubiyəti etiraf etməyə” getmək mənalarında sabitləşmişdir.

Tərkibində xüsusi ad olan frazeologizmlərdə koqnitiv mərkəz onomastik vahid üzərində fokuslanır. Bütöv – vahidin semantikasi bu

komponentə dair biliklər fonunda formalaşır. İngilis dilində “not to know smb. from Adam” idiomundakı feili komponent mərkəzi üzv funksiyasında çıxış etmir. Burada koqnitiv mərkəz “Adəm” antroponimidir. Yer üzündə ilk insan olmaq “Adəm” zaman amilinin qədimliyini aktuallaşdırır: ilk insan yaradılan dövr.

Kişi adlı frazeologizmlər fiziki xüsusiyyətləri, idraki bacarıqları, kişiyyə xas şəxsi keyfiyyətləri əhatə edir. Fiziiki xüsusiyyətlər güc və yaş konseptləri üzrə paylanır. İdraki bacarıqlarla bağlılıq ağıllıq, müdriklik və axmaqlıq, eləcə də kütlük konseptləri arasında bölünür.

As loud as Tom of Lincoln – Tom Linkoln kimi uca səslı (kilsənin böyük zəngi); *A Danial come to judgeman* – müdrik adam; *Bold as Beauchamp* – Büçəmp kimi cəsür; *a proper Charlie* – səfeh, axmaq.

Kişilərin şəxsi keyfiyyətlərini bildirən frazeoloji vahidlər miqdarca çoxdur. Aşağıdakı keyfiyyətlərlə bağlı frazeologizmləri qeyd etmək olar: 1) sərtlik, kobudluq: *the Duke of Exter's daughter* – Exsester hersoqunun övladı; işgəncə avadanlığı. VI Henrinin dövründə bu işgəncə alətini Eksester hersoqunun icad etməsi ehtimal olunur; 2) cəsurluq, qəhrəmanlıq: *as game as Ned Kelly* – aqlasızmaz dərəcədə cəsərtli. Eduard Kelli XIX əsrin ikinci yarısında yaşamış məşhur Avstraliya qulduru olmuşdur; 3) həyata bağlılıq: *A Mark Tapley*. Ç.Dikkens romanının personajının adıdır. Əsərdə bu şəxs həyata bağlılığı, inamı ilə diqqəti cəlb edir; 4) səbirlilik: (*as*) *Patient as Job* – Cob kimi səbirli; 5) adilik, sadəlik: *Joe Bloggs/Joe Doakes* – adi adam, orta səviyyəli amerikalı; 6) özünə inamlıq: *Jack in office* – özünə güvənən adam, bürokrat; 7) yüngül xasiyyətlilik: *a Peter Pen*; 8) tənbellik: *Lazy Laurence* –tənbəl; 9) inamsızlıq: *A doubting Tomas*; 10) xəyalpərəstlik: *Johnny-Head-in-(the)-Air*.

Xüsusi adlı frazeoloji vahidlərdə qadın adlarının istifadə olunmasında da üç qrupu fərqləndirmək mümkündür: 1) ağıl; 2) şəxsi xüsusiyyətlər; 3) əxlaqi-etik keyfiyyətlər. Ağılla bağlı xüsusiyyətlər də iki antonim istiqamətə ayrılır: 1) ağıllılıq; 2) axmaqlıq. Məsələn, *Cassandra Warnings* – Kasandranın müdrikliyi; *Dumb Dora* –axmaq qız.

Qadınların şəxsi keyfiyyətləri ilə bağlı aşağıdakı növləri qeyd etmək mümkündür. 1) naz-qəmzə: *Pretty Fanny's*; 2) zəriflik: *Cardellia's gift* – sakit, zərif qadın; 3) zəiflik, köməksizlik: *Jane Crow*; 4) kobudluq: *A bloody Mary* – “Qanlı Meri” – araq və tomatdan düzəldilən kokteyl. Kraliça Mariya Tüdora qəddarlığına görə bu ləqəb verilmişdir.

Qadınların əxlaqi-etik keyfiyyətləri ilə bağlı olan frazeoloji vahidlərə aşağıdakıları misal göstərmək olar: 1) Sədaqət: *sister Ann* – sədaqətli rəfiqə; 2) Konservatizm: *aunt Toby* // *Aunt Monasim* – Tebbi xala.

Antik mifoloji adlarının frazeologizmlərdə işlənməsi geniş yayılmışdır. Onların müəyyən qismində xüsusi adlar işlənir. Məsələn, *Pandora's box* – Pandora qutusu (hər cür bədbəxtliyin mənbəyi), *a labour of Sisyphus* – Sifzif əməyi, *Lares and Penates, the thread of Ariadne* – Ariadna kələfi; çıxılmaz vəziyyətdən qurtulmağa kömək edən yol və s. Antik mifologiyası əsasında əmələ gəlmiş xüsusi adlı frazeoloji birləşmələrdir. Onlar müxtəlif dillərdə işlənir.

İngilis dilinin frazeologiyasında Şekspirin yaratdığı deyimlər də xüsusi çəkiyə malikdir. Şekspir qəhrəmanlarının adlarının komponent funksiyasında çıxış etdiyi xeyli sayda frazeologizm qeydə alınır. Məsələn, *To out – Herod Herod* – qəddarlıqda İroddan da irəli getmək, *Hamlet with Hamlet left out* – bir şeyin əsas mahiyyətini ondan ayırmaq məqamında işlədilir.

İngilis dilinin topokomponentli frazeologizmlərini iki qrupa bölmək olar: 1) sosial-tarixi amillərlə şərtlənənlər; 2) adamların həyat tərzini, adət-ənənələri ilə bağlı olanlar. Birinci qrupa daxil olan frazeologizmlərin toponim komponenti tarixi hadisə və faktlarla əlaqəlidir (meet one's Waterloo).

Topokomponentli mədəniyyətlərarası frazeologizmləri üç yarımqrupa bölmək olar: 1) Bibliyadan götürülmüş toponimlər: Sodom and Gomorrah. Qədim Fələstinin bu şəhərləri əhalinin yolunu azması ilə Allahın bəlasına düçar olaraq yerlə yeksan olmuşdur; 2) antik mifologiyadan alınma yer adları ilə düzəlmiş frazeoloji vahidlər. Məsələn, *Pile Ossa On Pelion* – “məcburiyyət olmadan bir işi çətinləşdirmək”, “əhəmiyyətsiz işlə məşğul olmaq”; 3) tərkibində

digər Avropa dillərindən alınma toponimlər olan frazeologizmlər: *the land of Cockaine*.

İngilis dilində dövlət xadimlərinin adlarının tərkibə daxil olduğu frazeoloji birləşmələr müxtəlif dövrlərə aidliyi və rəngarəng semantikasını ilə seçilir. Məsələn: *Old Harry* –şeytan. Bu ad VIII Henrinin ləqəbi ilə əlaqədardır. O, qəddarlığı ilə də ad qazanmışdır.

Şəxs adlarındakı milli mənsubluq informasiyası adı daşıyan şəxsin milli mənsubluğunu həmişə dəqiq təyin etmir. Müxtəlif millətlərin nümayəndələrinə eyni adın verilməsi halları da kifayət qədər geniş yayılmış hadisə olsa da, burada müəyyən spesifik cəhətlər vardır ki, bu, bir tərəfdən konkret etnosun adqoyma ənənələrindən qaynaqlanır, ikinci tərəfdən, adqoymada subyektin amilin təsiri ilə əlaqələndir.

İngilis dilinin antroponimik frazeologizmlərinin aşağıdakı tematik bölgüsü vardır: 1) məşhur şəxslərin adları ilə əmələ gələnələr; 2) mifoloji adlarla əmələ gələnələr; 3) milli adlar sistemində məhsuldar olan adlarla olanlar; 4) tərkibində Bibliya adları olanlar; 5) əbədi əsər qəhrəmanlarının daxil olduğu frazeologizmlər

İngilis dilinin frazeoloji sisteminin, o cümlədən də onomastik frazeologiyasının zənginləşməsində Amerika ilə bağlı olan vahidlər xüsusi rol oynamış və oynamaqdadır. Ona görə də, ingilis dilinin onomastik frazeologiyasında Amerika dövlət xadimlərinin adları olan antroponimik frazeoloji vahidlər az deyildir.

Brother Jonathan- 1) əsl amerikalı 2) ABŞ dövləti. Bu frazeoloji vahidin tərkibindəki antroponim ABŞ-ın Konnektikut ştatının qubernatoru Jonathan Trumbell-in adıdır. Bu şəxsi ABŞ prezidenti Vaşinqton “Brother Jonathan” adlandırmışdır.

Tərkibində şəxs adları olan və müxtəlif sistemli dillərin frazeoloji sistemində aid olan frazeoloji vahidlərin təhlili göstərir ki, belə vahidlərdə müxtəlif dövrlərdə yaşamış real şəxslərin adları konsentuallaşdırma məqsədi daşıyır, sosial- mədəni hadisələrin verballaşdırılmasını əhatə edir. Qeyd olunan tipli frazeologizmlər xalqın tarixi, mədəniyyəti və adətləri ilə bağlı kulturoloji informasiya daşıyır.

III fəslin üçüncü paragrafı “**Azərbaycan dili onomastik frazeologizmlərinin etnolinqvistik xüsusiyyətləri**” adlanır. Frazeologizmin tərkibinə daxil olan xüsusi ad ümumi isimlərin tabe olduğu qanunauyğunluqlara uyğunlaşır. Çox zaman frazeologizmin tərkibindəki xüsusi ad “potensial söz” kimi çıxış edir, ümumi cinsli mənə müşahidə olunur. Ona görə də adın etimoloji təhlili əhəmiyyət kəsb edir. Hansı adların frazeologizmlərdə iştirak etməsini, onların işləklilik dərəcəsini aydınlaşdırmaqla bağlıdır. “Keçəl Həsən və ya Həsən keçəl, nə fərqi var” idiomunda nə üçün Həsən adının işlədilməsini təyin etmək çətindir. Ola bilsin ki, bu, frazeoloji vahidin yaranması və işlədilməsindən asılıdır.

Azərbaycan dilinin frazeoloji sistemində “Qoçu Nəcəfqulunun keçisi” frazeologizmi vardır. Bu vahid özünü tam sərbəst hiss edən, hərəkətlərinə məhdudiyət və məhəl qoymayan şəxslərə aid edilir.

M.Adilov bu frazeoloji vahiddən bəhs edən edərkən Ə.Səbriyə istinadla göstərir ki, Bakının qoçularından biri olan Nəcəfqulunun bir keçisi olmuş və bu keçi harın böyüdüyündən heç nəyə məhəl qoymurmuş, qarşısına gələni buyuzları ilə vurub dağıdırmış. Qoçu Nəcəfqulunun qorxusundan keçiyə heç kim yaxın durmurmuş. Məşhur “O olmasın, bu olsun” filmində də “qoçu Nəcəfqulunun keçisi” haqqında epizod yer almışdır.²⁵

Antroponim, toponim, mifonim komponentli realiyalar ölkənin coğrafiyası, tarixi, mədəniyyəti, məişəti, adət-ənənələri ilə bağlılığa malik olur.

Hər bir onomastik frazeologizmin əsasında onimin xüsusiyyətləri və ya onunla bağlı assosiasiyalar durur. Dilin inkişafına təsir göstərən xarici amillər çox müxtəlifdir, onları coğrafi və mədəni amillərə bölmək mümkündür. Coğrafi amillərə təbii obyektlərin xassələri–relyef, iqlim, flora, fauna, yerləşmə ərazisi və s. aid edilir. Məsələn, “Burada mənəm, Bağdadda kor xəlifə” deyimində də obyektlər arasındakı məsafə əhəmiyyətli amil kimi özünü göstərir.

---

²⁵ Adilov, M.İ. Qanadlı sözlər / M.Adilov. – Bakı: Yazıçı, – 1988. – S.439

Cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi ilə şərtlənən mədəni amillər arasında sosial, maddi və mənəvi-mədəni amillərdir. Sosial amil özündə əhalinin sinfi və etnik tərkibini, tarixi hadisələri birləşdirir.

Onomastik frazeologizmin tarixi şəxsiyyət və ona xas xüsusiyyətlə bağlı yaranır. Məsələn: “Hər oxuyan Molla Pənah olmaz” – deyəmi Azərbaycan şairi Vaqifin çox bilikli olmasını ehtva edir.

Dünya dillərinin əksəriyyətində tərkibində Adəm antroponimi olan frazeoloji vahidlər vardır. Azərbaycan dilində “Adəmdən qalma”, “Adəm zamanından/ dövründən qalma” frazeologizmi işlənir. Frazeoloji vahid “çox köhnə”, “çox qədim”, “qədim dövrlərdən qalmış” mənalarında işlənir. Eyni semantikaya malik “Nuh əyyamından qalma”, “Nuh Nəbidən qalma” frazeologizmləri də paralel variantlar kimi istifadə olunur. Əslində mənə eyniliyinə baxmayaraq, bu vahidlərdə koqnitiv mərkəzlər fərqlidir. Adəm Allahın yaratdığı birinci insan, birinci peyğəmbərdir.

Xüsusi adlar ayrı-ayrı predmetlərə, obyekt və subyektlərə aid olsa da, onları səciyyələndirmir. Xüsusi adın bir predmetə aidliyi bu predmetin bütün xassələri toplusunu əhatə edir, bölünməyən predmetin məzmununu özündə birləşdirir. Məsələn, bu və ya digər şəxsin adı bu fərdi konkretləşdirir, onun məzmun planında isə insana xas olan xüsusiyyətlər toplusu nəzərə alınır.

Xüsusi ada predmetlik xasdır, çünki onların məzmunu predmetin mövcudluğuna dəlalət edir. Xüsusi ad predmeti müəyyən şəkildə adlandırmağa imkan verir. Xüsusi adın mənasında 4 komponenti ayırmaq olar: 1) əşyavilik; adlandırılan mövcudluğu, predmetliyi; 2) təsnifləşdiricilik; predmetin müəyyən denotat sinfinə aidliyi; 3) fərdiləşdiricilik; 4) səciyyələndiricilik.

Məntiqi və predmet mənalarının eyniliyinə baxmayaraq, hər bir cütdə tam uyğunluq yoxdur. Leksik korrelyatlar üslubi neytraldırsa, frazeoloji vahidlərdə belə neytrallıq yoxdur, onlar daha ekspressivdir.

Xüsusi ad tərkibli frazeoloji vahidlərə qrupdaxili sinonimlik xasdır. Eyni struktura malik antroponimik frazeologizmlər eyni mənə daşıya bilər. Fərq tərkibdəki antroponimlərdə özünü biruzə verir. Bu cür vahidlər üslubi eynicinsliklə səciyyələnir, bir-birini əvəz edə bilər.

Antroponimik frazeologizmlərin tərkibində məşhur şəxslərin, mifoloji varlıqların, əbədi əsər qəhrəmanlarının adları qeydə alınır. Bu xüsusiyyət başqa dillərin antroponimik frazeologizmləri üçün də ya tamamilə eyni şəkildə, ya da cüzi dəyişmə ilə məqbuldur. Məsələn, məsələyə Azərbaycan dilinin antroponimik frazeologiyası prizmasından yanaşsaq, burada Bibliya adları yerinə Qurani-Kərimdən gələn adları istifadə olunması müşahidə edilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tərkibində Bibliya adları olan frazeologizmlər Azərbaycan dilinin onomastik frazeologiya qatında da vardır. Elə ingilis dilinin antroponimik frazeoloji sistemində də İslamla bağlı komponentləri olan vahidlər işlənir.

Semantikasında mədəniyyətin uzunmüddətli inkişaf prosesinin əlamətlərini, amillərini əks etdirir, etnokulturoloji amilləri özündə cəmləşdirərək nəsilədən nəsilə ötürür.

Dissertasiya işində əldə olunan nəticələr aşağıdakılardır:

1. Dilin frazeoloji sistemində onomastik komponentli frazeologizmlər müəyyən çoxluğa malikdir və xüsusi adın növünə görə ayrı-ayrı qruplar əmələ gətirir.

2. Onomastik vahid dayaq komponenti funksiyasını yerinə yetirərək frazeologizmin mənasını başa düşməyə kömək edir, milli-mədəni konnotasiyanı gücləndirir. Müxtəlif sistemli dillərin onomastik frazeologizmlərinin formalaşması həmin dillərin daşıyıcısı olan xalqın uzunmüddətli tarixi təcrübəsi, onun inkişafı xalq yaradıcılığı, rəvayətləri, həyat və məişətində baş vermiş hadisələrlə sıx bağlılığa malikdir.

3. Müxtəlif sistemli dillərin toponimik frazeologiyasındakı yer və yaşayış məskənlərini ifadə edən xüsusi adlar dilin daşıyıcısı olan xalqın yaşadığı ərazidə yerləşən və müəyyən hadisə və əlamətlə tanınan adları əhatə edir. Frazeologizmin tərkibindəki toponim müəyyən hadisə və ya rəvayətdən irəli gələn mənanı aktuallaşdırır.

4. Onomastik frazeologizm yaranma mənbəyinə və və frazeologizmin obrazlı əsasındakı mənaya görə, milli-mədəni və mədəniyyətlərarası ola bilər. Mədəniyyətlərarası onomastik frazeologizmlər beynəlmiləl səciyyə daşıyır, müəyyən dildə yaranmasına baxmayaraq, müxtəlif dillərdə eyni mənada işlənir.

5. Azərbaycan və ingilis dillərinin onomastik komponentli frazeologizmlərinin müqayisəsi hər bir xalqın, etnosun öz ənənələrinin, dünyagörüşünün, öz sosial-tarixi təcrübəsinin olduğunu təsdiq edir.

6. Tərkibində antroponim olan frazeologizm ingilis və Azərbaycan dillərində bir-birindən fərqlənir. Əsas fərqləndirici əlamət tərkibdəki antroponimin müxtəlif xalqlara aidliyindən irəli gəlir. İngilis dilində antroponimik frazeologizmlər daha məhsuldardır.

7. Antroponimik frazeologizmlərin tərkibindəki xüsusi adı başqa bir xüsusi adla əvəz etdikdə frazeologizm dağılır, əvvəlki semantika və məzmununu itirir.

8. İngilis və Azərbaycan dilinin frazeologiyasında bədii əsərlərdən gəlmə onomastik frazeologizmlər də müəyyən çoxluq təşkil edir. İngilis dilində Şeksprizmlər çoxdur.

10. Hər iki dilin onomastik frazeologiyasında dinlə bağlı xüsusi adların daxil olduğu frazeoloji birləşmələr vardır. Belə birləşmələrin bəziləri beynəlmiləl onomastik frazeoloji vahidlərə çevrilmişdir.

Dissertasiya materialları üzrə aşağıdakı elmi əsərlər çap edilmişdir:

1. Onomastik frazeologizmlərin antroposentrik xüsusiyyətləri.// I International Scientific conference of Young Researchers, Engineering University, – 05-06 May –2017, –Baku: Azerbaijan.

2. Onomastik frazeologiyanın linqvokulturoloji aspektləri,// Baku 2-nd international conference of science, –1 April, – 2018, – Baku: Azerbaijan.

3. Qədim yunan mənşəli bezi antroponimik frazeologizmlər haqqında. // International Conference on Sustainable Development and Actual Sciences Problems of Humanitarian Sciences, – May 14-15, – 2018, – Azerbaijan University.

4. Cümlə şəklində olan frazeologizmlər. –Bakı: // İpək Yolu, – 2018, №2, – səh.115-121.

5. Söz birləşməsi şəklində olan onomastik frazeologizmlər. // Dil və Ədəbiyyat, – Bakı: – 2018, №. 3-4, –səh. 99-104.

6. Onomastik frazeologizmlərin Milli-Mədəni Spesifikasının Bəzi Aspektləri. // Akademik Afad Qurbanovun 90 illik yubileyinə həsr olunmuş Respublika Elmi Konfransının materialları, –24 may, – 2019, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, –Bakı: – 2019, – səh.68-73.

7. Phytonimic Phraseology and Linguocultural Features of Paremiological Units, // South Asian Journal of Sosial Sciences & Humanities, –8th August– 2021, — p.39-44.

8. İngilis dilli onomastik frazeologizmlərinin etnolingvistik xüsusiyyətləri”, // “Çağdaş Dönəmdə Türk Dünyasının Aktual problemləri” adlı onlayn Respublika Elmi Konfransı, Lənkəran Dövlət Universiteti, – 24 Dekabr, –2021; – səh.179-180.

9. Phytonimic phraseology and linguocultural features of Paremiological Units, Journal of Linguistics, Literature, and Language Education, –2021, 4(2), –pp. 39-44.

10. Müxtəlif sistemli dillərin frazeologizmlərində işlənən onomastik vahidlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri, // Dil və ədəbiyyat, Bakı Dövlət Universiteti, –2022, № 2 (119), –səh.392-395.

11. Proverbs and proverbs with onomastic units about some features. // International Mediterranean Congress, –Mersin, –Turkiye. –November 16-18, –2022, –p. 185-189.

12. Onomastik vahid tərkibli frazeologizmlərin koqnitiv xüsusiyyətləri. // İpək yolu, No.3, –2023, –səh.130-138.

13. Phraseological units with two or more specific names of components. // Universidad y Sociedad. Revista Científica de la Universidad de Cienfuegos. Vol 15, numero 5, –Septiembre-octubre –2023, – p. 171-177.

14. Müxtəlif onomastik vahidlərdə təzahür edən mifoloji elementlər.// Gənc Tədqiqatçıların VIII respublika elmi konfransının materialları. –14 Mart, –2025, – səh.245-247.

15. Multifaceted Semantic Peculiarities of Onomastic Units. // LIII Международная научная филологическая конференция имени Людмилы Алексеевны Вербицкой. –25-31 марта –2025, – стр.599-601.

Dissertasiyanın müdafiəsi 9 İyun 2026-cı il tarixində saat 11:00-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 23 Aprel 2026-cı il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 06.04.2026
Kağız formatı: 60x84 ¹/₁₆
Həcm: 45 569 işarə
Tiraj: 100